

ИСТОРИЯТА, ИСТИНАТА, ИСТОРИКЪТ

МАТЕРИАЛИ ОТ НАУЧНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ
„ДВИЖЕНИЕ НА ИДЕИТЕ И ИЗСЛЕДВАНИЯТА ВЪРХУ
БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ И ИСТОРИЯ НА КУЛТУРАТА“,
ОРГАНИЗИРАНА НА 2 НОЕМВРИ 2011 Г.
ОТ ИСТОРИЧЕСКИЯ И ФИЛОСОФСКИЯ ФАКУЛТЕТ
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Съставители

доц. д-р Надя Манолова-Николова,
доц. д-р Георги Вълчев

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

София • 2012

Румяна Радкова	
Извори за процеси на модернизация в българското общество през XIX век	100
Радослав Спасов	
Интересът към св. Димитър Басарбовски като част от българската култура през епохата на Българското възраждане	108
Антоанета Кирилова	
Българското просветно дело през Възраждането. Рада Гугова (1848 – 1941)	118
Надя Манолова-Николова	
Русия и българското въстание от 1850 г.	132
Красимира Табакова	
Испански документи за българския църковен въпрос през Възраждането	145
Екатерина Михайлова	
Франция и формирането на българско лекарско съсловие (1856 – 1878)	158
Огняна Маждракова-Чавдарова	
За радикалните нагласи сред българите в Пловдив и Пирдоп (по една шифрована преписка от 1858 – 1861 г.)	169
Вера Бонева	
Панаирът като парламент: българското църковнонационално движение на Узунджовския панаир през 1860 г.	192
Дора Чаушева	
Едно малко известно писмо на Теофан Райнов до Любен Каравелов	203
Иван Стоянов	
Средствата за революцията според документите на БРЦК	213
Илия Тодев	
Към проблема за възрожденския републиканизъм	221
Константин Косев	
Ролята на моралния фактор като стимулатор на политически ефект от отзвук на Априлското въстание	226
Пламен Божинов	
Българите между Русия и Англия на Цариградската посланическа конференция през 1876 – 1877 г.	230

Николай Поппетров

Новите изследвания за Възраждането – между преоценките и иновациите 239

Красимира Даскалова

За една история на модерна България (1878 – 1944), чувствителна към
взаимоотношенията между половете 248

Любомир Огнянов

Сталинизмът в политиката на БКП и държавата
към българското изкуство (1948 – 1956) 261

Иван Еленков

„История и теория на културата“ в Софийския университет в контекста на
изследванията, преподаванията и възпроизводството на организационно-
управленски потенциал на културата в социалистическа България 271

Георги Вълчев

Пренебрегнатите уроци на един исторически присмехульник 283

Илонка Колева

Кратък преглед на личния архивен фонд на проф. Николай Генчев 296

Резюмета на български език 309

Резюмета на английски език 317

Съкращения 324

Авторите 325

ИНТЕРЕСЪТ КЪМ СВ. ДИМИТЪР БАСАРБОВСКИ КАТО ЧАСТ ОТ БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Радослав Спасов

Интересът към живота на св. Димитър Басарбовски започва още от епохата на Възраждането. Оттогава датират и споровете, които се отнасят до времето, в което е живял.

Паисий Хилендарски първи дава сведения за Димитър Басарбовски в своята „История славянобългарска“.

Според св. Паисий Димитър бил цивилно лице. Живеел просто, имал няколко овце, засадил си малко лозе до една река. Там си направил малка колиба, като прекарал целия си живот сам. Със светия си живот угодил на Бога и на същото място, където починал, бил погребан. По-късно Бог открил на някои човечеи неговите мощи, които били пренесени в село Басарбово, Русенско, и край тях започнали да стават изцеления. Така с простото си житие св. Димитър просиял всред българския народ. Бог го прославил посмъртно с много чудеса¹.

Според румънския синаксар той бил селски пастир с чувствителна съвест и имал страх Божии. Веднъж, като изкарвал животните на полето, от невнимание стъпнал едно птиче гнездо с птиченцата. Този случай така му подействал, че за наказание три години ни зиме, ни лете не обул „виновния крак“².

Друго предание говори, че бил женен, но без деца, като след смъртта на жена си постъпил в скалния манастир до родното си село. Там бил постриган за калугер, подвизавал се усърдно и възпитал у себе си всички възвишени добродетели на истински монах. Предвиждайки смъртта си, излязъл от манастира, легнал между два камъка на брега на близката река Лом и там предал на Господа душата си.

След време паднал пороен дъжд и водата свлякла тия два камъка заедно със светите останки на преподобния в реката, а мощите лежали известно време във водата. Преподобни Димитър се явил на една бесновата девица от село Басарбово и ѝ казал, че ще я излекува от болестта ѝ, щом като извади мощите му от реката. По този начин мощите били извадени и положени в селската църква, а болната девица била излекувана. Такова благодатно изцеление получавали и много други болни от различни болести³.

¹ Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. Под ред. на Б. Райков. София, 1972, с. 123.

² Моллов, Т. Материали за историята на култа към народния светец Свети Димитър Басарбовски между XVI и XVIII в. – <http://liternet.bg/publish/tmollov/dbasarbovski.htm>

³ Стоянов, Н. Кратко сказание за Преподобнаго отца нашего Димитрия Басарбовскаго, коего мощи почитавъ въ Унгро-Влахискія, въ Букурещ, Митрополитская Църква. Цариград –

Две боголюбиви сестри от близкото село Червена вода благоговейно почитали преподобния. Решили тайно да си откраднат от мощите му частица за новопостроения от тях храм, но когато поискали да се прибират, колата им не могла да тръгне, докато не се разкажали и не върнали откраднатата частица⁴.

Търновският митрополит Никифор⁵ дошъл да се поклони на мощите с група духовници. В тая група бил и монах Лаврентий, който се опитал, като целува мощите, да си отхапе частица, но устата му останала отворена до момента, докогато със сълзи на очи се покаял.

Следващото чудо с духовник е свързано с Преславския епископ Йоаникий⁶, който се раблялял тежко и поискал да го занесат при преподобни Димитър. Положили го при ковчега му и след като била отслужена божествена литургия, той оздравял напълно.

Една нощ турчин решил да ограби църквата на преподобния. При опита му да се докосне до сребърните кандила, краката му се схванали. На сутринта свещеникът, който служел в храма, го изнесъл на ръце от църквата, а този човек до края на живота си пълзял по улиците на град Русе и просел милостиня⁷.

Угро-влашки войвода пожелал да има мощите на преподобни Димитър в своята домашна църква. С такава мисия изпратил в Басарбово боляри и свещеници, но светецът „не разрешил“ да пренесат мощите му през Дунав. Удивени, пратениците решили да разберат волята на Божия угодник. Поставили мощите в кола с невпрягани дотогава юнци и оставили животните свободни. Юнците отишли с колата направо в Басарбово и спрели пред църквата⁸.

В 1774 г. по време на руско-турската война, руският генерал Иван Салтиков наредил мощите на преподобни Димитър да бъдат отнесени в Русия⁹. Бу-

Галата. Въ книгопечатницата на Д. Цанкова, 1858, с. 7; още данни за житието на св. Димитър Басарбовски в: Жития на българските светии. Славянобългарски манастир „Св. Вмчк Георги Зограф“. Света гора. Атон, 2002, с. 158 – 161; **Партений**, Левкийский епископ. Жития на български светци. София, 1979, с. 121 – 123.

⁴ Моллов, Т. Материали...

⁵ Тютюнджиев, И. Търновската митрополия през XV – XIX в. В. Търново, 2007, с. 293 – 295. Митрополит Никифор управлява с прекъсвания от 1722 до 1741 г.

⁶ Тютюнджиев, И. Търновският епископат XII – XXI в. В. Търново, 2007, с. 210. Авторът посочва, че епископ Йоаникий живее между 1681 – 1686 г.

⁷ Стоянов, Н. Кратко сказание..., с. 11.

⁸ Мутафов, В. Преподобни Димитрий Басарбовски и неговият скален манастир до Русе. Русе, 2002, с. 20.

⁹ Мутафов, В. Една поправка в житието на преподобни Димитрий Басарбовски – <http://www.pravmladeji.org/node/675>; Според архимандрит Виктор Мутафов в публикуваните жития на преп. Димитрий Басарбовски се преповтаря една неточна информация, която е свързана с един руски генерал с фамилия Салтиков и руско-турската война от 1768 – 1774 г.

През 1772 г. командвайки повече от двадесет пехотни и кавалерийски полка, граф Иван Салтиков първи преминава през р. Дунав и обсажда Русчук (Русе). Той създава съобщителна връзка по Дунав между Русе и Силистра, изгонва турците от Марутинските отбранителни военни укрепления, превзема техния лагер, пленява три оръдия и принуждава врага да отстъпи в русенските

курущият българин Димитър Хаджи (Поклонник), който служел за преводач при генерала, го помолил да ги остави в Букурещ като обезщетение срещу загубите на румънския народ във войната. Това става по време на митрополит Григорий II¹⁰. Генералът се съгласил и оттогава тези свети мощи почиват в Букурещ, в църквата „Св. св. Константин и Елена“¹¹.

Едно от най-ранните исторически документирани свидетелства за манастира се открива в „Съкратен регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак“, създаден в 1479/1480 г., където „Манастир Басараба“ е отбелязан с 14 домакинства („приход 1556, испенч – 350, останалите (данъци) – 1206 (акчета)“) като „тимар на влашкия войвода“ (Басараб III Млади Цепелуш, 1477 – 1482)¹². Тази информация на някои съвременни учени¹³ може да бъде актуализирана от новоиздадени документи от турските архиви, в които ясно е определено, че през 1520 г. в село Басараба живеят 170 домакинства, от които шест са вдовишки, като приходите са 21 633 акчета. Обитаващите го

укрепления. Салтиков обкръжава града, но не успява да го превземе. На 14/25 юли 1774 г. руският генерал се готви да нападне Русе и да влезе в бой със сераскер Хасан паша, но пристига куриер на главнокомандващия с известие за сключения мирен договор и атаката не се провежда.

На 10/21 юли 1774 г. край с. Кючук Кайнарджа е подписан мирен договор между Русия и Турция. В житията и публикациите за преподобни Димитър е записано, че Петър Салтиков се поклонил пред светите мощи на преподобния Димитър Басарбовски в църквата на село Басарбово и понеже селото било в развалини, решил да ги изпрати в Русия. Тогава един благочестив християнин, чифликчия от Букурещ – Димитър Мент (Хаджия) – поклонник, от български произход, служещ като преводач и съветник при генерала, го помолил да не изпраща светите мощи в Русия, а да ги подари на Влахия, като компенсация за загубите по време на войната. На 13 юли 1774 г. светите мощи на преподобния Димитър били поставени в Митрополитската църква „Св. св. Константин и Елена“ по време на светителството на митрополит Григорий II (1760 – 1787).

Благодаря на архимандрит Виктор Мутафов за направеното уточнение за това, кой е извършил пренасянето на светите мощи на преподобния Димитър в Букурещ, защото в почти всички жития на светеца е отбелязано, че това е извършено от руския генерал Петър (Петр) Салтиков, но граф Петър Семьонович Салтиков умира през 1772 г., т.е. две години преди края на войната и нещо повече, този генерал не участва в тази руско-турска война. Грешката с името на генерала започва от първото житие за светеца, издадено от йеромонах Натанаил Стоянов през 1858 г., отпечатано в Цариград.

¹⁰ Tiparituri de la casa romaneasca in biblioteca Sfântului sinod. Bucuresti. 2009, p. 116.

¹¹ Жития на светиите. Ред. † Левкийски епископ Партегий, архим. д-р Атанасий (Бончев). София, Синодално издателство, 1991 г. – http://bg-patriarshia.bg/index.php?file=sv_dimitrii_besarbovski.xml

¹² Извори за българската история. Т. 13. Серия XV – XVI (Турски извори за българската история. Т. 2). София, 1966, с. 193. При първото изнасяне на данни от този регистър Р. Стойков го датира погрешно от 1430 г. (Стойков, Р. Нови сведения за миналото на български селища през XV – XVI в. // *ИПР*, XII, 1959, № 6, с. 77 – 78; отук и грешката в статията за с. Басарбово от „Енциклопедия България“ (Т. 1. София, 1978, с. 218), което налага предатирването на документа към 1480 г. – вж. Димитров, Стр. За датировката на някои османски регистри от XV век. // *ИБИД*, 26, София, 1968, с. 242 – 243; съображенията за оцеляване на манастира през XV век – Гандев, Хр. Българската народност през 15 век. София, 1972, с. 148.

¹³ Моллов, Т. Материали...

не плащат харадж и испенч. Обителта е посочена отделно от селището, като калугерите са освободени от авариз и дивание, а към манастира са посочени 18 домакинства с приход 1600 акчета¹⁴.

Едва ли манастирът е бил дълго време владение на влашките войводи, при положение че през 1541 г. е отбелязан с името си „Св. Димитър“, който принадлежи към хасовете на Мехмет паша и носи приход от 100 акчета. В документа от тази година ясно е обозначено, че манастирът не се нарича, както досега „Басараба“. Калугерите съобщават, че са освободени от испенч и извънреден данък авариз. След като е направена проверка, в стария дефтер е установено, че твърденията на монасите са истина и пререгистрацията в новия дефтер е извършена спрямо старата информация¹⁵. Селото е записано отделно от обителта, като християните са 119 домакинства, нови мюсюлмани – 3, пришълците са 4, а вдовиците са 6. Тук вече има достоверна информация как се казва манастирът и той е отразен не с името „Басараб“, а като „Св. Димитър“. Оттук започва и дилемата дали манастирът носи името на солунския св. Димитър или вече е получил името на местния светец. Бъдещите проучвания сигурно ще изяснят този проблем, защото данните, касаещи живота на св. Димитър Басарбовски не са много, а информацията е твърде противоречива.

Особеният статут на Басарбово личи от данните на регистър от 1564 – 1565 г., в който като соколари се споменават трима християнски свещеници от с. Басараба, нахия Чернова (Червен); от тях действащ бил единият, а другите двама (негови синове) били резервни¹⁶. Броят им подсказва, че освен селището, те вероятно са обслужвали и близкия манастир.

Румънската историография представя съществуването на манастира още през Средновековието и свързва събитията, които се отнасят до култа към светеца, още преди падането на българските земи под османска власт¹⁷.

В регистър от 1656 г. на населението в Русенска каза, съставен с оглед на облагането му с данък джизие, събиран само от не-мюсюлмани, става ясно, че Басарбово вече се е разраснало и има 110 домакинства (по същото време за Русе са отбелязани 213); от друг източник научаваме, че на следващата година броят им не се е променил, докато други селища от региона забележимо намаляват (особено ясно това проличава в съпоставка с данни, извлечени от

¹⁴ Vasbakanlik osmanli arsivi [BOA], TD 370, s. 566. Благодаря на колегата доц. д-р Румен Ковачев от НБКМ „Св. св. Кирил и Методий“ за помощта при превода на документите, които са на османотурски език.

¹⁵ BOA, TD 439, s. 11 – 15.

¹⁶ Цветкова, Б. Соколарството в Северна България през XV – XVI век. // ГМСБ, IV, 1978, с. 77; Соколарството в Никополски и Видински санджак през XV – XVI в. // ГСУ, ИФ, 73, 1979, София, 1982, с. 16.

¹⁷ Preaviacosul Parintele Nostru Dimitrie Cel Nou, ale carui sfinte moaste se afla in Bucuresti. – http://paginiortodoxe.tripod.com/vsoct/10-27-cv_dimitrie_cel_nou.html; Pacurariu, M. Sfinti dacoromani si romani. Iasiq 1994 – <http://www.scribd.com/doc/32977/Pr-Prof-Dr-Pcurariu-Mircea-Sfini-dacoromani-i-romani>

по-ранните регистри – 1652 – 1656 г.)¹⁸. Според османски документ от 1686 г. в русенския шериятски съд, освен мюсюлмани, присъствали и не-мюсюлмани от различни села, сред които се споменават и няколко души от с. Басарбово (поп Велчо, чобан Обретен, Илия, син на Нико, и Неделчо, син на Боне)¹⁹.

Тодор Моллов излага тезата, че народният светец е живял три века по-рано от обявената от Паисий Хилендарски дата и го свързва с друг инок – Серафим. Въпреки че няма преки доказателства, че двамата са едно и също лице, то най-вероятно басарбовският светец е живял преди дадената от Паисий дата – 1685 година. Моллов предполага, че Паисий Хилендарски обърква местоположението на Басарбово и го локализира близо до Свищов, вместо до Червен (Русенско), използвайки информация от някой таксидиот или поклонник в Света гора.

Съществува още едно много интересно сведение за св. Димитър, което е дадено от католическия епископ Николо Пулиези, който посещава Басарбово около 1764 – 1765 г. и дава просторно описание, в което казва, че по време на едно пътуване до Русе той преминал през Басарбово, видял мощите на Димитър, които се съхранявали в една църква на името на светеца, и предал част от легендите за неговия живот и посвещаване. Според селяните те били почитани благоговейно вече три века, като в чест на светеца редовно се правели жертвоприношения (колели животни, ядали и пиели), на които присъствали още българи и арменци от град Русе²⁰.

Католическият духовник споменава в своите записки, че видял тялото на светеца, което било обект на почитание от три или повече века, а това отнася сведенията за св. Димитър по време на първото регистрирано сведение за манастира от 1479 – 1480 г. Със сигурност през следващия, шестнадесети век манастирът вече носи името „Св. Димитър“, а ако местният светец е починал през 1685 г., то това би означавало, че Пулиези би трябвало да е разговарял с хора, които помнят полагаането на мощите в манастира, или поне с техни наследници. При подробното описание на празника около манастира католическият епископ не дава такава информация, а се придържа към тезата на местното население – мощите са на възраст над три столетия.

В румънската историография житието на басарбовския светец се отнася към Средновековието, по време на управлението на Калоян (1197 – 1207), но това не може да се докаже до този момент²¹.

Въпреки че противоречията за биографията на св. Димитър Басарбовски са много – едно е сигурно – култът към светеца съществува още от XVII в. Осман-

¹⁸ Грозданова, Ел., Демографски промени в Русенско през втората половина на XVII в. // *Векове*, 1975, № 5, с. 63; Златев, Л., Димитров, Ив. Етнодемографско развитие на Русе и Русенско през османското иго (XV – XIX в.). – // *ИПр*, 1986, № 10, с. 62 – 63.

¹⁹ Грозданова, Ел., Българската селска община през XV – XVIII век. София, 1979, с. 98.

²⁰ Милегич, Л. Нови документи по миналото на нашите павликяни. // *СБНУНК*, 21, 1905, с. 83.

²¹ Стефанов, П. Румънската църква от XIV – XVIII век. – <http://www.pravoslavie.bg>

ските документи ясно показват, че обителта функционира още от петнадесетото столетие, а в края на седемнадесетото и началото на осемнадесетото култът към мощите на светеца на това място привличат стотици поколения, които се стичат към манастира, за да засвидетелстват своята почит към св. Димитър Басарбовски.

Дори да приемем, че светецът е живял по-рано от дадената от Паисий Хилендарски дата – 1685 година, това не намалява неговата известност, нито почитта към него. Напротив, славата му се разнася не само по българските земи, но и по целия Балкански полуостров, та дори и до Русия. Красноречиво доказателство е вземането на мощите му от руската армия, след като се оттегля, и настоятелната молба на жителите на Букурещ да останат при тях, защото ги спасяват от чумна епидемия.

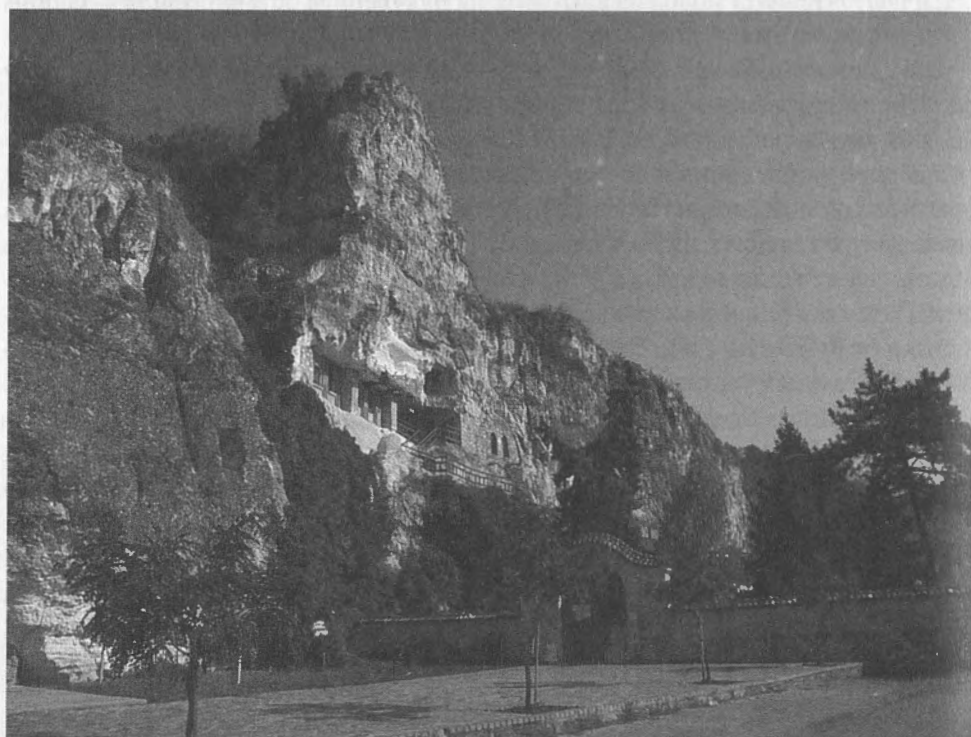
Св. Димитър Басарбовски все още е малко известен български светец у нас, но изиграва огромна роля в румънската история.

Възрожденските автори Паисий Хилендарски и Натанаил Охридски отделят внимание на светеца от Басарбово, дори Натанаил Охридски пише специална книга, посветена на него, която е най-голямата агиографска творба за светеца през епохата на Възраждането. И тъй като Димитър Басарбовски се превръща в светия за двата съседни народа, то видният български възрожденец Натанаил Охридски превежда биографичен труд за св. Димитър Басарбовски от румънски език. Натанаил живее във Влашко и разбира, че влиянието на българския светец в столицата Букурещ е голямо.

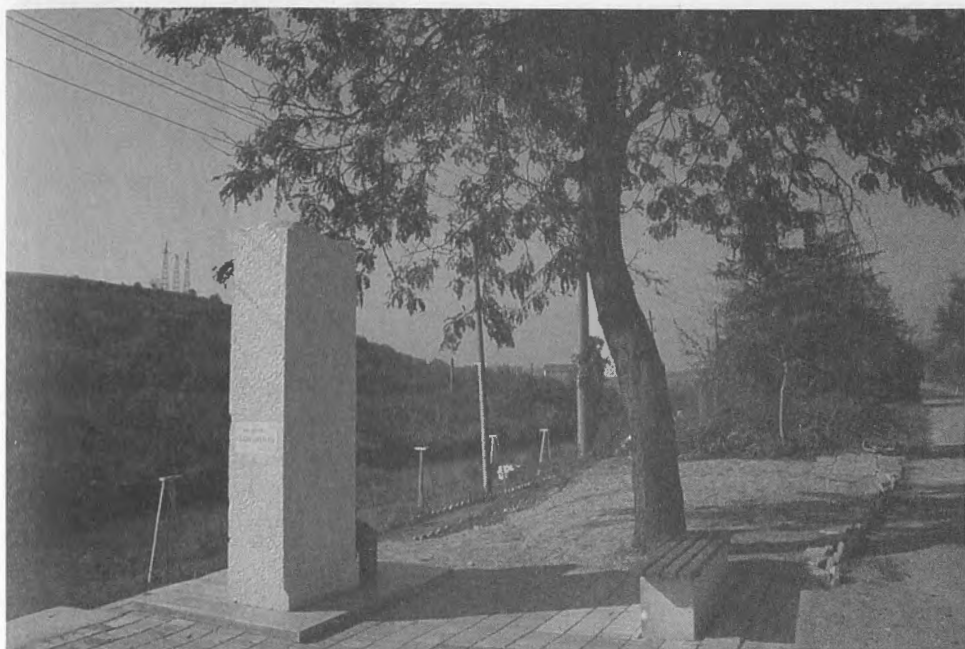
Св. Димитър Басарбовски свързва религиозно и културно българи и румънци през Възраждането. Мощите му са запазени и до днес в църквата „Св. св. Константин и Елена“ в румънската столица, където той се почита като покровител и неин защитник.

На 27 октомври 2005 г. по молба на Българския патриарх Максим Румънският патриарх Теоктист направи ценен дар на Басарбовския манастир – икона с образа на св. Димитрий, в която е вградена частица от светите му мощи²².

²² <http://www.libruse.bg/calendar/tsarkoven/dimitrii-basarbovski>; Много положителни промени в манастира бяха започнати по време на игуменството на архимандрит Виктор Мутафов, продължени от йеромонах Емилиан с помощта на Цв. Русинов – http://www.diocese-ruse.org/cloister/dimitrii_basarboski.html

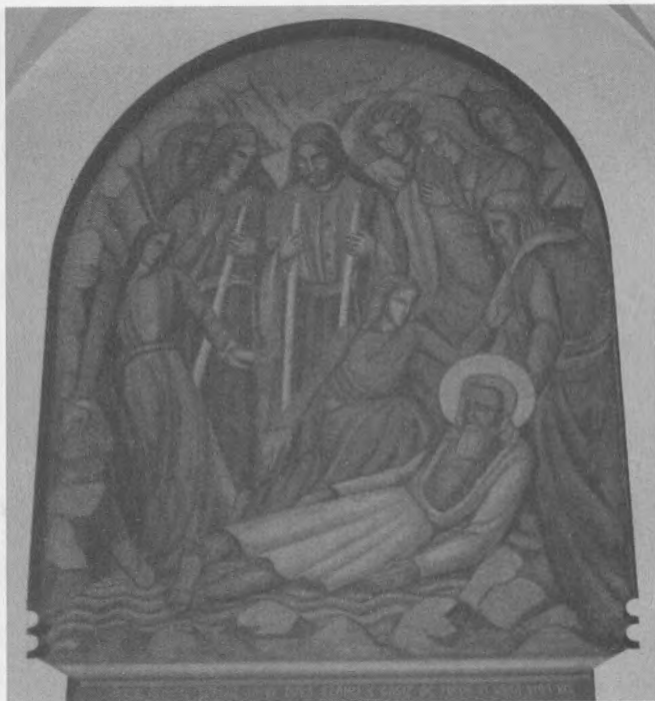
Общ изглед към манастир „Св. Димитър Басарбовски“

Паметник до река Русенски Лом, където най-вероятно са открити мощите

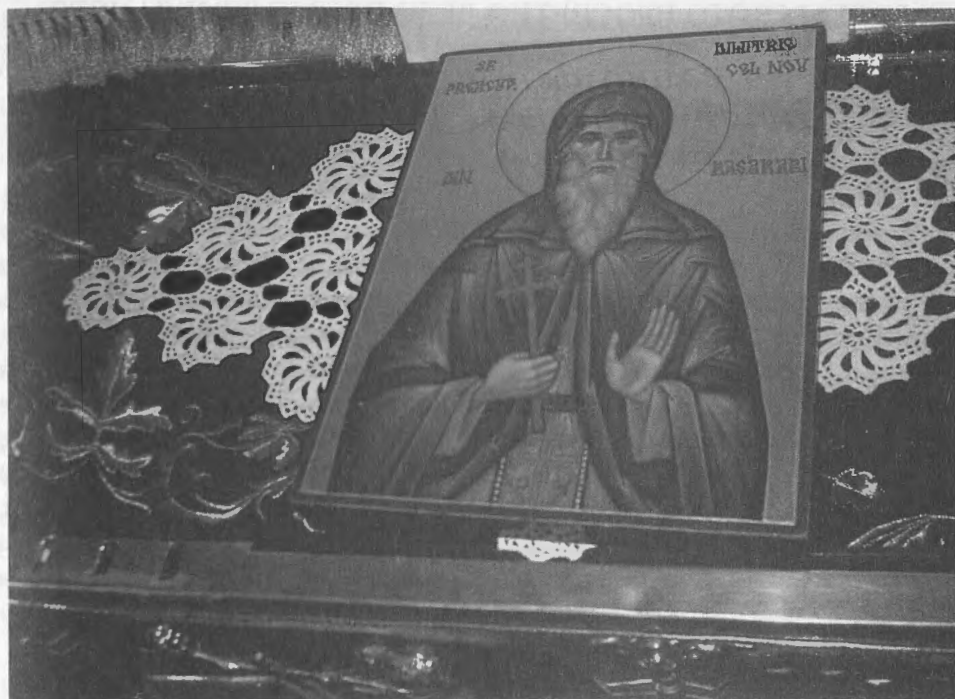
Действащата църква към скален манастир „Св. Димитър Басарбовски“

Сцена от намирането на мощите на светеца от библиотеката на архива на Румънската патриаршия

Патриаршеска църква „Св. св. Константин и Елена“ в Букурещ

Икона върху мощите на светеца в църквата „Св. св. Константин и Елена“ в Букурещ

Сцени от житието на светеца под мощите в църква „Св. св. Константин и Елена“ в Букурещ